

Понов В.Ж.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ОШУКАНІ ОЧІКУВАННЯ: ПОВСЯКДЕННІСТЬ 1917 Р. НА СТОРІНКАХ ПРОВІНЦІЙНИХ ГАЗЕТ

Основна мета статті полягає у визначенні тенденцій, характерних для повсякденного життя населення великих українських міст в 1917 р. У дослідженні застосовувався аналіз матеріалів міських газет, що виходили в цей період. Вони представляють історичну цінність як джерело інформації для дослідників соціальних практик в умовах наростання кризових явищ в політичній і економічній сфері. Переважний обсяг інформації почерпнутий із випусків газет «Одеські новини», «Одеський листок» і «Київська думка». Вивчення публікацій у цих та інших газетах дозволило систематизувати провідні теми, на яких протягом 1917 р. було зосереджено увагу журналістів і їх читачів. У статті простежується характер поступових змін у суспільній психології; зафіксовані факти, що свідчать про погіршення матеріального становища міського населення; наведені приклади загострення соціальних суперечностей.

Ключові слова: революція 1917 р., історія повсякденності, періодична преса, громадська активність, соціальна апатія, нормоване споживання, соціальний екстремізм.

Постановка проблеми. Для сучасного етапу розвитку історичної науки характерний інтерес до історії повсякденності, школи з вивчення якої склалися в багатьох країнах світу. Не залишилися осторонь і академічні спільноти держав пострадянського простору. Дослідження звичайних практик минулих епох дозволяють із більшим ступенем вірогідності аналізувати політичні процеси минулого, визначати причини й наслідки глобальних історичних подій. Одним із перспективних напрямів є дослідження повсякденності в умовах соціальних катаклізмів. Війни й революції часто ведуть до ослаблення чи краху держави, ставлять пересічних громадян перед необхідністю самостійно організовуватися, шукати й знаходити нестандартні способи вирішення стандартних завдань. Не є винятком і революція 1917 р. в Україні. Аналіз її сприйняття населенням на побутовому рівні збагачує загальну картину того, що відбувалося. Він дозволяє також знайти додаткові аргументи для пояснення результатів революції.

Відомо, що революції починаються в столицях. Але їх подальший хід і підсумки багато в чому визначаються ставленням до них населення інших регіонів країни. У цьому, на наш погляд, і полягає наукове значення теми, запропонованої до розгляду.

За наявності широкого кола джерел з історії повсякденності важко переоцінити значення пері-

одичної преси тих днів для реконструкції минулого. Газети ставали миттєвими знімками кожного конкретного дня, і з їх допомогою можна було спостерігати за поступовими змінами соціального простору. Співробітники газет були сучасниками всіх подій, що відбувалися, і намагалися об'єктивно їх оцінювати. Вибір тем для публікацій визначався не тільки особистими перевагами авторів, а й бажанням привернути увагу масового читача до найбільш значущих фактів і епізодів. Проте журналісти залишалися звичайними обивателями, які сприймали й переживали події свого часу нарівні з рештою населення з тією лише відмінністю, що могли ділитися враженнями з різних приводів не лише в листах і щоденниках, але й на газетних шпальтах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерелами із цієї теми послужили газети, що виходили в українських містах із березня по грудень 1917 р. Вони є документальними свідченнями поступового погіршення економічного становища населення, загострення соціальних суперечностей, руйнівних процесів у суспільній і індивідуальній психології. У статті розглядаються матеріали газет ліберальної спрямованості «Одеський листок», «Одеські новини», «Одеська пошта», «Київська думка», «Вечірня газета» (Київ), «Останні новини» (Київ). Також використані публікації в демократичних газетах «Народне

життя» (Катеринослав) і «Вільний Південь» (Севастополь). Їх перевагами є відсутність зайвої політизованості, висока інформативна насиченість і практично повний комплект підшивок.

Повсякденне життя громадян України в роки революції й громадянської війни 1917–1920 рр. стало предметом вивчення багатьох зарубіжних і вітчизняних авторів. Класичним дослідженням є книга Ш. Фіцпатрік [1], у якій авторка часто звертається до періоду 1917–1920 рр.

О. Семенов [2] у своїх роботах спробував охопити проблеми повсякденності тих років у масштабах усієї Росії. Фундаментальна праця І.В. Нарського [3] дозволяє всебічно ознайомитися із соціальними практиками населення Уралу в революційних і військових умовах. Доповнюють загальну картину монографії Д. Рязанова [4] і О. Іл'юхова [5].

Теоретичне обґрунтування процесів, що відбувалися на побутовому рівні серед основних соціальних груп революційної Росії, міститься в книзі В. Булдакова [6]. Із методологічними підходами до вивчення повсякденності можна ознайомитися в статтях О. Удода [7] і М. Головатого [8].

Проте з огляду на багатогранність і невичерпність теми повсякденності епохи революції й громадянської війни 1917–1920 рр. необхідно продовжити вивчення цього періоду в цілому й окремих його етапів. Воно має супроводжуватися залученням нових джерел, пошуком нових фактів, поглибленням уже наявних знань і їх розглядом із нових світоглядних позицій.

Постановка завдання. Метою статті є визначення провідних тенденцій повсякденного життя у великих українських містах протягом 1917 р. Завдання дослідження – відстежити характер поступових трансформацій у суспільній психології, зафіксувати й оцінити факти погіршення матеріального становища міського населення, навести та проаналізувати приклади загострення соціальних протиріч.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звістка про революцію в Петрограді поширилася в українських містах на початку березня 1917 р. Кореспондент «Одеського листка» в номері від 2 березня писав про «повні, як ніколи» великі кафе та ресторани, зазвичай яких традиційно реагували на «всякого роду події». Пожвавилися зазвичай байдужі до політики міські околиці, свіжі газети розбиралися миттєво. Колективні читання організовувалися в трамвайних вагонах. Репортер завершив замітку традиційним для тих днів формулюванням: «Усюди спокійно, усе в зразковому порядку» [9].

Про зречення Миколи II стало відомо 4 березня. Від ранку на вулицях Одеси панував «надзвичайний спокій». Городяни були «пригнічені, приголомшені, навіть стривожені» змістом ранкових газет. «На вулицях не видно було ані груп, ані купок, які жваво спілкувалися, як це було позавчора». З отриманням обідніх телеграм на населення «налетів шквал, який розбив усі традиції, усе те, що століттями впроваджувалося у свідомість обивателя». У кожній новині відчувалася «подих історії», і одесити, які це розуміли, «ховали на пам'ять історичні відтепер номери вчорашніх газет» [10].

У той же день київська «Вечірня газета» підкреслювала зразковий порядок у місті, справну роботу громадського транспорту й упевнено відзначала, що «кожен, усвідомлюючи важливість пережитого моменту, інтенсивно працює, жваво цікавиться усім, що відбувається в Росії». У роботі на заводах і фабриках спостерігався «посилений темп» [11].

Читання газет навесні 1917 р. стало обов'язковим, мало не ритуальним дійством. Із нього починався кожен день. Не був винятком і день 5 березня. «Наелектризовані за останні дні жителі, проковтнувши ранкові газети, потроху висипали на вулицю». Навіть робочі поспішали на виробництво, «прочитуючи на ходу ранкові газети». Обивателі поспішали в центр міста, як правило, у кафе, які «наповнилися публікою, що так жадала все нових і нових звісток». Очікування нових газет супроводжувалося обміном чутками, який відбувався «під секретом на всю вулицю» і з гарантією абсолютної достовірності. Крім звісток зі столиці, циркулювали останні новини місцевого життя. Поява газетярів із друкованою інформацією викликала азіотаж. Городянин, що зумів заволодіти бланком телеграми, ставав «центром загальної уваги», натовп, що оточував його, негайно вимагав оголошення тексту. Як зауважив кореспондент, «нетерплячий обиватель прагнув скоріше стати громадянином».

Попит на друковану продукцію досяг піку до вечора. Ознайомлення з текстом першого маніфесту Тимчасового уряду пройшло «тихо й спокійно». Не було чути «ніяких криків, ніяких вигуків». Вулицями «мирно розгулювала, насолоджуючись сонцем і погодою, розряджена і до всього, здавалося, байдужа публіка». Далі, до околиць міста, життя взагалі текло своєю чергою. І знову журналіст повернувся до теми про «зразковий» порядок, який панував «по всіх вулицях». Можливо, ще й тому, що «поліцейські весь час залишалися на своїх місцях» [12].

Прикметою часу стали численні мирні маніфестації. 17 березня в Києві в процесії, присвяченій «святу свободи», пройшли «десятки тисяч людей», під звуки музики, «під прапорами вільної Росії». Людський потік не припинявся з десятої ранку до шостої вечора. Журналіст помітив серед учасників ходи представників не тільки «всіх верств і класів», а й «усіх національностей». Він висловив загальне почуття, яке охопило в той день киян: «Ніхто з тих, хто бачив цю єдину радість звільненого народу, довіку цих часів не забуде» [13].

Першими, кого налякало загальне захоплення вуличними акціями, виявилися педагоги й батьки учнів. На одному з одеських засідань батьківських комітетів і керівників навчальних закладів обговорювалося питання про участь гімназистів у ходах по місту. Джерелом інформації стали чутки, які потім підтвердив попечитель навчального округу П.М. Соковнін. На зборах «стався страшний переполох». Коли ж директор жіночої гімназії повідав про запрошення його учениць «на якийсь мітинг», «жах присутніх досяг свого апогею».

Учасники наради наввипередки почали пропонувати заходи «щодо попередження цього дуже небажаного, із погляду педагогів, явища». Журналіст, що спостерігав обговорення, не приховував своєї іронії відносно прийнятої за підсумками дискусії резолюції: «Ухвалили робити все можливе для недопущення учнівських маніфестацій. Із тим і розійшлися». Усе ж нарада виявилася не зовсім марною. На ній був заснований «Союз батьківських комітетів» Одеси [14].

Поява безлічі громадських об'єднань стала ще однією прикметою часу. Від педагогів було потрібне обрання декількох представників у загальноміській комітет, а також в окружний і всеросійський союзи вчителів. Автор, який виступив у газеті під псевдонімом «Педагог», звернувся до колег із таким закликком: «Наші сьогоднішні гасла – організація, самодіяльність і самопомога! Над нашою батьківщиною зійшло сонце, живою водою окроплена, встає Велика Русь. Учителям потрібно негайно взятися за роботу!» [15].

Від батьків і педагогів не відставали й учні. Л. Петровський, який був присутній на зборах майбутніх членів учнівського союзу молоді, записував за молодими ораторами: «Ми будемо працювати з подвоєною енергією для придбання знань!»; «Створіть нам «Будинок юнацтва», де б ми розвинули в собі ініціативу й творчість!».

Попечитель навчального округу був досить демократичний: «Я не знаю вашої програми, але я вірю

вам. Союз не повинен шкодити успіху навчальних закладів» [16].

Студенти Новоросійського університету, зібравшись уперше після початку подій, звернулися до викладачів, щоб з'ясувати їхнє ставлення до «потрясінь». Професор Орлов «привітав студентів із новим ладом і закликав учнівську молодь до спокійної роботи». Студенти «відповіли дружними оплесками». Професор Лисенков позаздрив молоді, яка «доживе до того часу, коли країна буде користуватися плодами того, що сталося». Студенти шумно вітали «схвилюваного старого професора, який заплакав перед величчю подій» [17].

Усе населення Одеси було готове організуватися для охорони порядку. Новий апарат формувалася «з лав студентства, робітників і солдатів». Журналіст скептично поставився до нових перспектив правоохоронної справи: «Чи мислимо порівняти поліцейського постового, здатного дати підозрілим елементам відому відсіч, із яким-небудь щупленьким міліціонером, студентом або робочим, без усякого стажу і досвіду» [18].

Питання про дієздатність правоохоронних органів набуло особливої актуальності ще й тому, що революційним хаосом намагалися скористатися кримінальні злочинці. Після масової амністії політичних в'язнів родичі кримінальників зібралися біля одеської в'язниці й закликали натовп розз'яв на допомогу. Натовп висунув вимогу про звільнення всіх в'язнів. Представник однієї з міських громадських організацій заявив присутнім, що в камерах не залишилося політичних. Люди заспокоїлися, але не розійшлися. Скориставшись цим, наполегливі родичі ще кілька разів налаштували натовп на войовничий лад. «Кожен раз доводилося переконувати натовп і доводити йому одне й те ж» [19].

Наступного дня, 8 березня, арештанти почали ламати решітки, знімати із себе кайдани, висадили двері кількох камер. Кілька сотень в'язнів опинилися на тюремному дворі, проникли до цейхгаузу, переодяглися в цивільний одяг і перестрибнули через тюремну огорожу [20].

Хронікер «Одеського листка» супроводив розповідь про бунт декількома мальовничими деталями. Арештанти зібралися біля замкнених воріт, «озброєні спочатку залізними палицями, а потім – рушницями й револьверами, захопленими ними із цейхгаузу». Зовсім випадково до в'язниці підійшла кулеметна рота. «Вид солдатів і зброї змусив арештантів зупинитися». Знову-таки випадково з'явився «горезвісний Котовський», який став умовляти втікачів повернутися до камер. «Деякі

повернулися, але близько ста осіб перелізли через огорожу». Хоча кулеметна рота ще залишалася біля воріт в'язниці, солдати не зважилися стріляти, бо в будівлі «зібралось багато народу» [21].

В'язні одеської в'язниці вирішили не відставати від інших і створили свій виконавчий комітет. Тюремний режим був уже настільки ліберальним, що комітет направив двох своїх представників – Г. Котовського й А. Кіціса – для наради з представниками «злочинного світу Одеси». На зборах у кав'ярні «Саратов» Котовський, зокрема, сказав: «Причина, яка загнала нас на шлях злочинів, із крахом старого ладу відпала. Нам потрібно об'єднатися для боротьби зі злочинністю Одеси, і ми доведемо суспільству, що й без поліції, яка перебувала в нас на утриманні, можливе запровадження повної безпеки». Кримінальники заявили «про повну готовність сприяти підтримці порядку у відродженій Одесі» [22].

Ще однією громадською організацією став союз професійних жебраків. Автор репортажу кількома яскравими штрихами змалював життя своїх героїв: «Професія ця ніколи не давала більше шматка черствого хліба. За нинішньої дорожнечі жебраки приречені буквально на голод. Багато з них ночують на вулиці, бо «кут» на Молдаванці коштує тепер дорого. Про одяг говорити нічого. Злиденне лахміття коштує тепер на «товкучці» дорожче, ніж колись франтівський костюм у модному конфекціоні». Тим часом ініціатори союзу, Білоцерківський та Ерліх, зібрали близько п'ятдесяти однодумців і домовилися з тютюновою фабрикою про видачу невеликої кількості тютюну, який розподілявся між членами союзу для торгівлі на вулицях [23].

Газети публікували приклади організації не тільки за місцем роботи або навчання, а й за місцем проживання. «Одеський листок» пояснив своїм читачам, що «російськими обивателями» вони були в дореволюційний час, будучи опікуваними «у всіх рішуче своїх потребах владою, аж до городского й двірника». У новий час обивателів більше немає, «вони перейменовані на вільних громадян» і зобов'язані об'єднатися в «будинкову організацію», що є першим етапом «для створення стрункого, міцного самоврядування». За організацією закріплювалися численні функції, зокрема візити до квартир із метою перевірки продовольчих запасів у мешканців [24].

Проявом активності вільного народу повинні були стати вибори в міську думу Одеси 7 серпня 1917 р. Репортери спостерігали за тим, як у місті «кипить передвиборча війна», і дивилися в май-

бутнє з невичерпним оптимізмом: «У цю хвилину обличчя Одеси висловлює надію й сподівання. Багато горя й мороку залишилося в минулому Одеси. А тепер хай буде попереду свобода й розквіт!» [25]. Газети закликали відкласти всі справи, відмовитися «від заробітку, їжі, задоволення», але обов'язково брати участь у перших загальних виборах у Росії [26].

Періодична преса не залишила поза увагою економічний хаос і товарний дефіцит, які зростали. Не оновлювався трамвайний парк, а зростання кількості відпочиваючих громадян вело до прискореного зносу наявних вагонів. Одеська рада опублікувала відозву: «Солдати й громадяни! Запасіться терпінням на деякий час. Користуйтеся трамваєм тільки тоді, коли це кожному з вас дійсно вкрай необхідно. Не перевантажуйте вагонів, не чіпляйтеся за сходинки й бар'єри. Перевантаження вагонів, коли в них набивається вчетверо більше людей, ніж вони можуть умістити, приводить вагони в повну непридатність» [27].

«Київська думка» повідомила про зниження ефективності виробництва в Донецькому басейні. Число виходів на роботу на одного робітника в січні 1917 р. становило 18 робочих днів на місяць, у червні–серпні того ж року – усього лише 10–12 робочих днів. Після подібних публікацій нікого з громадян, які читали газети, не дивувала поява все нових і нових видів дефіциту [28].

«Одеський листок» звернув увагу на проблеми з мануфактурою: «У великих магазинів мануфактури по певних днях установлюється черга. Якимось нухом публіка дізнається про прибуття товару протягом декількох хвилин і так набивається до магазину, що доводиться встановлювати черги, у яких дами покірно вистоюють годинами» [29].

Спроби місцевих органів регулювати споживчий ринок вели до прикрих наслідків. Постраждали, зокрема, курці: «До сих пір у всіх крамницях цигарок було вдосталь. Крім того, на кожній вулиці можна було зустріти по кілька рознощиків із цим товаром. Споживачі тютюнових виробів, хоча й платили дорожче зазначеної ціни, але завжди мали їх під рукою. Зі взяттям тютюну й цигарок на облік продовольчим комітетом справа зовсім змінилася» [30].

Продовольчий дефіцит призвів до обвального зростання цін. У ресторанных преїскурантах із березня до липня склянка чаю подорожчала із 6 до 30 копійок, склянка кави – із 25 до 60 копійок, пляшка ситро – із 43 копійок до карбованця двадцяти копійок, порція скумбрії – з одного до трьох карбованців, біфштекс – із карбованця тридцяти

копійок до чотирьох карбованців. Господарі підприємств громадського харчування позбавили офіціантів заробітної плати, запропонувавши їм жити за рахунок чайових [31].

На початку нового навчального року виник дефіцит навчальної літератури. Злетів попит на старі підручники. У центрі Києва з'явилося безліч магазинчиків, які торгують навчальним мотлохом, із величезними чергами «спраглих до науки» школярів. «Старі, пошарпані книжки хапають із радістю в темному підвалі» [32].

Газетярі ще знаходили в собі сили жартувати з приводу наростаючої нестачі предметів першої необхідності. Ось що писав один з одеських журналістів у зв'язку з дефіцитом хліба: «Я розіслав усіх своїх домочадців у різні стратегічні пункти міста, щоб дістати хліб. Прочекавши кілька годин поруч із зачиненими крамницями, уся сім'я зібралася до обіднього столу. У руках у них була всяка їжа, не було тільки хліба. Я пішов до сусіда й попросив у нього шматок хліба під заставу свого вінчального сюртука. Ми стали уплітати цей хліб, як пряник. Дружина заявила, що шкодує про своє заміжжя. Тепер краще за все – вийти заміж за пекаря» [33].

Усе більше часу городяни проводили в чергах, або, як тоді говорили, у «хвостах»: «Добре, якщо хвіст мануфактурний, – відстояв дві доби, отримав талон – і йди додому радіти! А хто палить, у тютюновому хвості, то біда... – Чому? – Він, чекаючи, з нудьги й холоду вдвічі курить. Поки дочекається – весь колишній запас і викурить, знову, отже, треба запасатися! Так і стій усе життя в тютюновому хвості!». Усе більший інтерес виявляли громадяни до зброї, продовжуючи при цьому скаржитися на дорожнечу: «Ви подумайте – паршивий револьверчик коштує двісті карбованців! Патрони до нього – півтора карбованці штука! А до браунінгу, до парабелуму – до тих і зовсім приступу немає – сотні чотири треба віддати! Як бути бідній людині?» «А навіщо бідній людині револьвер?» «Ну, як же... Кому своє життя не дороге! Та й грошенята бажано зберегти» [34].

Затребуваною категорією товару стала нерухомість. «У місті йде вакханалія покупок й продажу будинків. Сьогодні будинок купується, завтра продається. Обиватель не хоче гроші в руках тримати й бажає замінити їх чимось більш фундаментальним». Великою популярністю користувалися також діаманти. «Такий колорит часу, створений загальною економічною розрухою й падінням карбованця. Наш побут набуває найхімерніших форм. Обриси життя стають фантастичними» [35].

Глибокої осені 1917 р. зростання цін тривало. Кореспондент поділився зі своїми читачами розповіддю знайомого: «Живемо скромно. Ресторанами не їздимо, на візниках не катаємося, шампанського не п'ємо, балів не даємо. Діамантів не купуємо, у карти не граємо, у театрі буваємо раз на місяць. А грошей виходить купа! У день не менше сотні карбованців. До війни на все це 250 на місяць вистачало. А тепер на три тисячі на місяць ледве проіснуєш» [36].

Навіть за високою ціною все рідше вдавалося купити якісні продукти. Хліб тхнув цвіллю, м'ясо за твердою ціною (85 копійок за фунт) складалося з кісток і жиру. Ціна за гарне м'ясо починалася від карбованця двадцяти копійок. Із куплених яєць «доводилося мало не половину знищувати, та й друга половина відрізнялася не більшою свіжістю». Молоко тільки на вигляд було схоже на молоко, на смак же це була «справжня вода з неприємним присмаком». Вершкове масло «рідко бувало якісним, незважаючи на високу ціну» [37].

Нестача продуктів для нормованого розподілу, черги, зростання цін і спекуляція викликали законне роздратування в малозабезпечених верствах міського населення: «Чому скрізь і всі говорять, що немає шкіри, але черевиків по 100–150 карбованців за пару можна дістати – хоч греблю гати. Чому нам говорять, і ми це знаємо, що цукру немає, але по 3 карбованці за фунт можна діставати цукор пудами. Якщо в нас усе є, нема чого вводити карткову систему. Якщо ж у всьому нестача, то справедливо, якщо її відчуватимуть усі однаково» [38].

У листопаді 1917 р. провінційні журналісти продовжували жартувати на тему дефіциту, але вже з урахуванням нових віянь часу. Ось діалог у черзі біля газової лавки: «Згляньтесь, дайте гас, хворій дружині зварити бульйон! – Ми тут стоїмо зі світанку, ставай у чергу!» Громадянин, недовго думаючи, відійшов убік, надів пальто навиворіт, натягнув картуза, повернувся до крамниці й гаркнув: «Дорогу дайте! Більшовик іде!» Черга моментально розбіглася». А ось – сцена сватання. Сваха спілкується з нареченим: «Подобається наречена? – Мавпа! – Є гардероб! – До біса! – Придане – п'ять тисяч. – Що таке за нинішнім курсом п'ять тисяч? Не хочу!» І тут у розмову втрутився батько нареченої: «Я даю за мою дочкою десять фунтів цукру і два талони на калоші. – Згоден!» – сказав радісно наречений» [39].

Місцева влада через газету посилала підвідомчому населенню заспокійливі сигнали, яким, утім, уже мало хто вірив: «Населення не повинне

турбуватися, не закупувати більше хліба, ніж треба, не створювати непотрібної паніки, бо хліб випікається й буде випікатися в належній кількості, для чого власниками пекарень ужито всіх заходів» [40].

Ще однією темою, яку не залишали поза своєю увагою міські газети, був правопорядок, точніше, його відсутність. Ця проблема загострювалася з кожним місяцем. Звичні сварки в чергах біля торгових закладів восени 1917 р. усе частіше переростали в серйозні заворушення, тим більше, що в тилкових містах ставало все більше й більше людей у солдатських шинелях, готових вступити в будь-які зіткнення. У вересні на Володимирському базарі Києва бійкою закінчилася суперечка між власницею однієї з крамниць і покупницею, яка порушила борошняну чергу. Переважали в натовпі солдати, які «сильно пом'яли» багатьох міліціонерів і обеззброїли бойову дружину. Торговка була вбита, її лавка розгромлена [41]. Проте начальник київської міліції О.М. Лепарський, відповідаючи на запитання кореспондента «Київської думки» про організацію «дружин порядку», сказав: «Створення їх недоцільне, краще б сформувати додатковий склад міліції, особливо кінної. Будь-яких великих заворушень у місті зараз очікувати не можна, для них немає підстав» [42].

Минуло трохи більше місяця, і київський натовп знову продемонстрував свої можливості, на цей раз – у боротьбі зі злочинцями. У Солом'янському районі був виявлений убитим постовий міліціонер. В одному з найближчих будинків був затриманий, як передбачалося, убивця, який після виявлення в нього револьвера назвав ще двох співучасників. Натовп увірвався до відділку й «самосудом розправився з убивцями» [43].

Ще через місяць та сама «Київська думка» констатувала, що «грабежі, напади, нальоти відбуваються щодня десятками». Наводилися окремі приклади хаосу, що панував на міських вулицях: «Доктора роздягли в парадному під'їзді його квартири. Інженера, який їхав на візнику, зупинили й обібрали. Вакханалія невідомих набуває форми страшного суспільного лиха». І тут же, намагаючись розважити читачів, автор привів пару сумних анекдотів. «Мадам, тут чоловіки не проходили? – Ні. – А в той бік? – Теж ні. – Значить, тут безпечно? – А чого тут боятися? – Ну, тоді знімайте пальто». «Громадянин, ви не бачили міліціонера поблизу? – Побачиш його, як же! – Значить, немає? – Звичайно, ні! Гріється десь... – Тоді дозвольте шубку вашу» [44].

Бразили обивателів бої між більшовиками й частинами Тимчасового уряду в Києві з 29 по 31 жовтня 1917 р. Це були перші бойові дії на міських вулицях. Коли настала тиша, городяни вже слабо вірили в її стійкість і тривалість. Їхній настрій висловив журналіст «Київської думки» Д. Волков: «Кошмар, який терзав населення Києва, мало-помалу розсіюється. Життя в місті начебто налагоджується. Чи надовго? Знову виходять газети, дзвонять на вулицях трамваї. Відкрилися театри, навчальні заклади, ресторани й кафе. Вулиці знову обплітаються різноманітними чергами. Однак київський громадянин не оговтався ще від переляку, говорить частіше обережним шепотом, невизначено» [45].

1 грудня 1917 р. в Одесі відбулися сутички між червоногвардійцями й гайдамаками Української Народної Республіки. У газетній публікації про цю подію репортер, який провів весь день на міських вулицях, звернув увагу на раптовість стрільби, яка почалася в місті. Миттєво опустилися жалюзі магазинів, закрилися ворота, у кожному під'їзді стовпилися купки людей із «блідими, переляканими обличчями». Роззяви стояли на кожному розі, серед них було багато дітей. «Одесит заради цікавості готовий пожертвувати навіть життям» [46].

Від номера до номера газети відображали наростання в суспільстві екстремістських настроїв, причому вирішальну роль у загостренні обстановки в містах, зовсім ще недавно мирних, відігравали демобілізовані солдати й дезертири. На мітингу анархістів у Севастополі «натовп стягнув із трибуни артилерійського прапорщика й почав його бити». Ті нечисленні учасники мітингу, які ще зберегли людські почуття, намагалися захистити офіцера, але були також побиті. Офіцеру вдалося вирватися й сховатися за воротами одного з будинків. Натовп почав ламати ворота. «Тільки його одного вбити зараз, тоді всі вони будуть нашої думки!» – кричали з натовпу. Коли комісар ділянки записав особисті дані офіцера й відпустив його, солдати й матроси закричали: «Тоді й комісара вбити!» [47].

Через кілька днів біля міської управи Севастополя знову зібрався великий натовп солдатів. Учасники стихійного мітингу обурювалися мізерними видачами на харчування. Один із солдатів кричав: «Я не можу красти, мені совість не дозволяє, а вони самі змушують. Я буду краще більшовиком або чесним анархістом і піду прямо брати. Візьму за глотку – віддай! Це наше!». Натовп усе збільшувався, довго й галасливо бушував, але на активні дії на цей раз не зважився [48].

Люди у військовій формі, з одного боку, поставали в очах обивателів основною загрозою для їхнього життя чи майна, а з іншого – могли допомогти у вирішенні повсякденних завдань. Житель Катеринослава, який написав у газету під псевдонімом «Мандрівник», поділився враженнями про поїздку залізницею на початку грудня 1917 р.: «У жодному вагоні у вікнах немає скла – все скло вибили «сірі шинелі», які заповнили вагони до останньої можливості. Підходжу до одного з вікон, з якого стирчать голови й ноги, починаю розмову зі всесильними «сірими шинелями». Підкуповую їх цигарками й в останню хвилину після третього дзвінка із їхньою допомогою пролізаю через вікно всередину вагона. Усередині горошині ніде впасти. Сяк-так примостився. Поїхали» [49].

Незважаючи на наростання тривожних сигналів про крайній ступінь неблагополуччя в суспільстві й країні, у грудні 1917 р. в газетах епізодично з'являлися повідомлення про спроби зберегти звичний спосіб життя. Катеринославський учитель Г. Молчанов переконував читачів у корисності для школярів колективного святкування Різдва, що наближалось: «Країна (а разом із нею й школа) оповита таким туманом, у якому яскраві вогники у вигляді ялинок, вистав, лекцій були б маяками й вогнищами, де учень міг би відпочити й отримати гарне враження» [50].

У Балаклаві культурно-освітня секція кооперативу організувала вечірні курси для дорослих із предметів середніх навчальних закладів. «Поки записалося до п'ятдесяти чоловік, здебільшого матроси» [51].

У Києві одна за одною відкрилися три художні виставки. «Усе це начебто свідчить про те, що художнє життя не завмирає, що є ще сили не тільки для турботи про хліб, спирт і розмін грошей, але й для творчості. Але, на жаль, усе це тільки як нібито. Насправді це мистецьке життя триває більше за інерцією, не радує чимось свіжим і новим, під колишнім же знаком глибокого провінціалізму» [52].

Як завжди перед новим роком, журналісти підбивали підсумки року, що минає, і намагалися вгадати, що чекає їх та їхніх читачів у прийдешньому році. Киянин А. Зоров на межі років писав: «Новий рік – завжди загадка. Тисяча дев'ятсот вісімнадцятий – рік-сфінкс. І маска його вся чорно-червона – кольору крові й ночі. Що він при-

несе? Хто буде нашим рятівником? Люди роблять оптимістичні висновки. Дев'ятсот сімнадцятий був роком крові й смерті, а дев'ятсот вісімнадцятий стане роком відродження живого життя для людства. Бідні люди – як хочеться всім нам щастя й радості...» [53].

Висновки. Таким чином, періодична преса в 1917 р. не тільки з фотографічною точністю відображала основні події, що відбувалися в країні, а й фіксувала стрімку трансформацію суспільних настроїв.

Нотатки, присвячені ситуації в різних містах України в перші дні революції в Петрограді, були пронизані неприхованим захопленням, що його переживали автори разом з усім народом. Журналісти намагалися висловити власне ставлення до усвідомлення історичності моменту, причетності до великих подій, відповідальності всіх і кожного за майбутнє країни. Однак руйнування старої системи управління не супроводжувалося скільки-небудь серйозними реформами. Непрофесіоналізм нової правлячої еліти сприяв поглибленню економічної кризи й за лічені місяці викликав розчарування в демократичних інститутах влади.

Суспільство охопила апатія щодо політичного життя. Більшість обивателів була стурбована зниженням рівня власного матеріального становища. Газетні публікації створювали відчуття поступового занурення в господарський хаос. Але ця поступовість якраз і давала можливість вижити основній масі міського населення, яке встигало пристосуватися до чергових негативних змін.

Автори газетних статей підкреслювали комічність багатьох життєвих епізодів, з одного боку, демонструючи абсурдність нової реальності, з іншого – використовуючи сміх як механізм психологічного захисту. Очікування того, що криза в державі рано чи пізно вирішиться сама по собі, зосередженість на проблемах свого маленького світу, прагнення зберегти звичний стиль життя, надія на диво – ці якості міського обивателя, які яскраво проявилися на сторінках провінційних газет, зробили його заручником політичних експериментів і жертвою численних авантюристів. У такій ситуації поступове сповзання до громадянської війни пройшло непоміченим для основної маси населення, і початок бойових дій на вулицях міст став для їх жителів повною несподіванкою.

Список літератури:

1. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 336 с.
2. Семенов А. Повседневная жизнь населения России в годы Гражданской войны (1917–1920 гг.). Армавир: Армавирское полиграфпредприятие, 2005. 170 с.
3. Нарский И. Жизнь в катастрофе: Будни населения Урала в 1917–1922 гг. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 632 с.
4. Рязанов Д. Революция и обыватель. Тамбов: Изд-во ТГУ, 2006. 179 с.
5. Ильюхов А. Жизнь в эпоху перемен: Материальное положение городских жителей в годы революции и гражданской войны (1917–1921 гг.). М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. 264 с.
6. Булдаков В. Красная смута: природа и последствия революционного насилия. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд «Президентский центр Б.Н. Ельцина», 2010. 967 с.
7. Удод О. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. Краєзнавство. 2010. № 3. С. 6–9.
8. Holovatyi M. (2014). Multiculturalism as a means of nations and countries interethnic unity achieving. *Economic Annals-XXI*, 11–12, 15–18.
9. По городу. Одесские новости. 1917. 2 марта. № 10351.
10. Мелочи жизни. Одесский листок. 1917. 4 марта. № 61.
11. Вечерняя газета. 1917. 4 марта. № 1354.
12. По городу. Одесский листок. 1917. 5 марта. № 62.
13. Праздник Свободы в Киеве. Вечерняя газета. 1917. 17 марта. № 1366.
14. Педагогическое совещание. Одесские новости. 1917. 8 марта. № 10357.
15. Организация учительства. Одесский листок. 1917. 8 марта. № 65.
16. Петровский Л. Отцы и дети. Одесский листок. 1917. 9 марта. № 66.
17. В университете. Одесский листок. 1917. 5 марта. № 62.
18. Новая полиция. Одесские новости. 1917. 9 марта. № 10358.
19. Прискорбный инцидент. Одесский листок. 1917. 8 марта. № 65.
20. Побег арестантов из одесской тюрьмы. Одесские новости. 1917. 9 марта. № 10358.
21. События в одесской тюрьме. Одесский листок. 1917. 9 марта. № 66.
22. Среди уголовных преступников. Одесские новости. 1917. 16 марта. № 10365.
23. Выброшенные за борт жизни. Одесская почта. 1917. 30 ноября. № 3195.
24. Что такое подомовая организация. Одесский листок. 1917. 22 июня. № 156.
25. Лицо Одессы. Одесская почта. 1917. 2 августа. № 3096.
26. Граждане, к урнам! Одесская почта. 1917. 6 августа. № 3100.
27. Щадите трамвай! (от исполкома СРД). Одесский листок. 1917. 13 июня. № 10432.
28. Разрушение донецкой промышленности. Киевская мысль. 1917. 15 ноября. № 145.
29. Ситцевые хвосты. Одесский листок. 1917. 3 июня. № 10432.
30. Почему нет папирос? Одесская почта. 1917. 6 июля. № 3073.
31. Голос официантов. Одесская почта. 1917. 25 июля. № 3089.
32. Миниатюры. Киевская мысль. 1917. 6 сентября. № 89.
33. Хлебный танец. Одесская почта. 1917. 19 сентября. № 3134.
34. Между прочим. Киевская мысль. 1917. 26 сентября. № 104.
35. Миниатюры. Киевская мысль. 1917. 21 сентября. № 100.
36. Ничего лишнего. Киевская мысль. 1917. 3 октября. № 110.
37. К тифозной эпидемии и о мерах борьбы с ней. Киевская мысль. 1917. 26 сентября. № 104.
38. Почему? Народная жизнь. 1917. 4 ноября. № 190.
39. Сказки жизни. Одесская почта. 1917. 19 ноября. № 3187.
40. О хлебе. Одесская почта. 1917. 30 ноября. № 3195.
41. Беспорядки на Владимирском базаре. Киевская мысль. 1917. 12 сентября. № 93.
42. Охрана города (беседа с начальником милиции). Киевская мысль. 1917. 27 сентября. № 105.
43. Убийство милиционера и самосуд. Киевская мысль. 1917. 20 октября. № 125.
44. Грабители. Киевская мысль. 1917. 29 ноября. № 156.

45. После угара. Киевская мысль. 1917. 8 ноября. № 139.
46. Белый флаг. Одесская почта. 1917. 2 декабря. № 3197.
47. Попытка самосуда. Вольный Юг. 1917. 21 ноября. № 2.
48. Погромные настроения. Вольный Юг. 1917. 2 декабря. № 10.
49. Дорожные впечатления. Народная жизнь. 1917. 10 декабря. № 214.
50. О развлечениях для учащихся. Народная жизнь. 1917. 17 ноября. № 201.
51. Вольный Юг. 1917. 17 декабря. № 21.
52. По выставкам. Киевская мысль. 1917. 23 декабря. № 175.
53. Сфинкс (А. Зоров). Последние новости. 1918. 2 января. № 4853.

ОБМАНУТЫЕ ОЖИДАНИЯ: ПОВСЕДНЕВНОСТЬ 1917 ГОДА НА СТРАНИЦАХ ПРОВИНЦИАЛЬНЫХ ГАЗЕТ

Основная цель статьи заключается в определении тенденций, характерных для повседневной жизни населения крупных городов Юга России в 1917 г. В исследовании применялся анализ материалов городских газет, вышедших в этот период и представляющих историческую ценность как источник информации для исследователей социальных практик в условиях нарастания кризисных явлений в политической и экономической сфере. Преобладающий объем информации почерпнут из выпусков газет «Одесские новости», «Одесский листок» и «Киевская мысль». Изучение публикаций в этих и других газетах позволило систематизировать ведущие темы, на которых в течение 1917 г. было сосредоточено внимание журналистов и читателей. В статье прослеживается характер постепенных изменений в общественной психологии, зафиксированы факты, свидетельствующие об ухудшении материального положения городского населения, приведены примеры обострения социальных противоречий.

Ключевые слова: революция 1917 г., история повседневности, периодическая печать, общественная активность, социальная апатия, нормированное потребление, социальный экстремизм.

CHEATED EXPECTATIONS: DAILY ROUTINE OF 1917 ON THE PAGES OF PROVINCIAL NEWSPAPERS

The main purpose of the article is to identify the specific trends of daily life in large cities of South of Russia in 1917. The analysis of materials in urban newspapers published during this period was used as a method of research. Newspapers are historically valuable as a source of information for researchers of social practices in the conditions of growing crisis in the political and economic sphere. The prevailing amount of information was gleaned from such newspapers as "Odessa News", "Odessa Listok" and "Kiev Mysl". The study of publications in these and other newspapers helped to organize the leading topics on which the attention of journalists and their readers were concentrated during 1917. The article traces the gradual nature of the changes in social psychology; the evidence of the deterioration of material conditions of the urban population documented; examples of social contradictions degree provided.

Key words: Revolution of 1917, history of everyday life, periodicals, social activity, social apathy, normed consumption, social extremism.